

ИСТИНСКИ МЪДРЕЦ

Владимир Б. Катаев

Московски държавен университет, Москва

В работата се обсъжда (вслед за А. Чудаковым и в връзка с актуалната философска проблематика на началото на творчеството на Чехов) понятието „истинен мъдрец“ от известния писател: „Между „есть Бог“ и „нет Бога“ лежи цяло огромно поле, което преминава с голям труд истинен мъдрец...“ Подчерква се различието на Чеховските търсения „за истинна правда“ от релативизма на декадентите и всеядността на В. Розанова.

The concept of „real wise man“ from the famous writer’s statement is discussed in this work (after A. Chudakov and in connection with the current problem concerning the philosophical beginning of Chekhov’s works): „Between ‘there is God’ and ‘there isn’t God’ lies a whole huge field which a real wise man passes with an effort...“. The difference between Chekhov’s quest of „real justice“ and relativism of decadents and philosopher V. Rozanov’s omnivorousness is underlined.

Темата „Философията на Чехов“, напоследък обсъждана неведнъж в чехознанието¹⁸, очевидно се нуждае от уточняване или поясняване. По отношение на Чехов понятието „философ“ може да бъде прието с известни уговорки. Един от проблемите тук е този за репутацията.

Помня как през 70-те години един уважаван изследовател, на когото се опитвах да докажа своето убеждение що за мислител е Чехов, ми се противопостави със следния довод: във *Философска енциклопедия* за Достоевски има статия, а за Чехов няма. На това място у мен изплува: „Ако Пушкин не беше психолог, то в Москва не биха му издигнали паметник“ (*Учителят по литература* – С 8, 315). Философите, по-точно съставителите на съветската *Философска енциклопедия*, наистина не признаха Чехов за свой. Но това не променя нещата по същество.

Самият Чехов неведнъж дава основание за съмнение, че гледа на философията, философстването сериозно или пък с уважение: „...по дяволите философията на великите на този свят! Цялата тя, с всичките ѝ юродиви послеслови и послания до губернаторшата, не струва колкото една кобилка от *Холстомер*“¹⁹ (П 4, 270; курсивът в цитатите е мой – В. К.). Но и философията на малките на този свят в неговите произведения се споменава също толкова пренебрежително.

„...Достатъчно е само да заговориш с него за нещо, което не се яде, например за политика или наука, и той се оказва в небрано лозе или пък подхваща такава философия, тъпа и зла, че остава само да дигнеш ръце и да се махнеш“ (*Йонич* – С 10, 35).

¹⁸ Тук и по-нататък в скобите се указва томът и страницата по: А.П.Чехов. *Полное собрание сочинений (С) и писем (П)*. В 30 тт. Москва, 1976–1983. Например на конференцията в Иркутск през лятото на 2006 г. – Б. пр.

¹⁹ Визират се писмата на Н. Гогол от *Избрани места от преписка с приятели* и разказът на Л. Толстой *Холстомер. Историята на един кон*. – Б. пр.

„Вечер Нина Ивановна разказваше за своята *философия*; тя все така живееше в къщата като храненица и за всяка копейка трябваше да се обръща към свекърва си“ (*Годеница* – С 10, 218).

Във всички тези текстове философията, философстването се разбират като неуместен или неадекватен дискурс. Чехов е равнодушен или пък крайно скептичен и спрямо концепции на професионални философи, свои съвременници, той не е свързан и с нито едно от философските направления на епохата си. От отговор на задаваните му въпроси за вечните тайни, за законите, определящи битието, той най-често, особено в последните години, се опитва да се измъкне, понякога с шега.

„...Бъдете весели, не гледайте на живота чак толкова сериозно; той току-виж се оказал доста по-прост. Пък и дали си заслужава същият този живот, който така и не познаваме, всичките мъчителни размисли, изхажващи руските ни умове, – това е под въпрос“ (П 12, 93).

„Ти питаш: какво представлява животът? Все едно да попиташ: какво представлява морковът? Морковът си е морков, и нищо повече не е известно“ (П 12, 93).

Но сега в някакъв смисъл е постигнато общо съгласие, че у Чехов има философско начало, което не трябва да се търси в преразказа или пък в илюстрацията на едни или други философски тезиси (Чехов влага в много от героите си нещо такова), нито в прякото авторово теоретизиране (липсата на подобно теоретизиране го отличава от повечето му предшественици и съвременници в руската литература). Философската плътност на творчеството му е несъмнена – но тя не се свежда до философски съждения, до логически тезиси; по-скоро е важно да се види особената концептуална основа на неговия художествен свят. В „представата си за живота“ писателят влага цялостно възприятие на света, а не илюстрация на отделни философски положения чрез картини и образи.

Както ще каже Албер Камю: „Ако искаш да се занимаваш с философия – пиши роман“. Съвременните философи (например Ричард Рорти) признават, че не философията, а по-скоро литературата е способна да разкаже със сюжети и образи истината за нашата природа и за света като цяло. Романистите и поетите могат да ни кажат много повече, отколкото философите: повествованието е за предпочитане пред споровете и теориите (Вж.: Рорти 1989, Клеп 1992). Всичко това напълно се отнася за Чехов.

Исая Бърлин в есето си *Таралежът и лисицата* (Бърлин 2001), опирайки се на фрагмента от Архилох: „Лисицата знае много неща, едно, но най-важното, знае таралежът“, говори за дълбоката разлика между два типа писатели, мислители, въобще хора. Това са онези, които свеждат всичко към единен централен светоглед, с единен, универсален организиращ принцип (Платон, Данте, Хегел, Ницше, Достоевски). И онези, чиято мисъл се разпръсква върху много явления, опитвайки се да изясни тяхната природа, но не ги вписва в някакво неизменно, всеобемашо цялостно светоусещане (Шекспир, Гьоте, Пушкин). Според тази класификация Лев Толстой по същността на своето дарование е „лисица“ (такива са неговият

талант и творчество), но самият той е бил убеден, че е „таралеж“ (неговата философия и религия). Чехов, ако продължим това деление, несъмнено е близък до втория тип художници – „лисиците“ (в руската литература според изброените от Бърлин имена той стои най-близо до Пушкин). Но без да претендира, за разлика от Достоевски и Толстой, че владее неоспорими истини, без да привежда своя художествен свят под единен оценъчен знаменател, Чехов в крайна сметка е творил, опирайки се на ясно съзнавани от него ръководни принципи.

Репутациите са нещо подвижно. Неотдавна, в дните на 150-годишнината от рождението на В. В. Розанов, Дмитрий Галковски направи опит за преоценка на авторитетите на руските мислители от края на XIX и началото на XX в., на всичките тези „звезди от нулевия клас на перестройката“ (Галковски 2006). По мнението на това *enfant terrible* в нашата публицистика последните две десетилетия са проявили нищожеството на тяхната философия и необосноваността на възлаганите им надежди. Бидейки под възбрана, те са почитани от интелигенцията като кумири, но вече позволени, не могат да се възприемат сериозно. Присъдите се раздават със замах. Едва ли не чак сега е станало ясно, че Владимир Соловьев е „една небивала консистенция от надута глупост, провинциална претенциозност“; Бердяев, това „празнично лапачало в скучната провинциална Москва на Брежнев, ...при най-малката свобода на словото съвсем естествено бе катурнато“; Гумилев „в светлината на свободната преса /.../ се оказа антируски шовинист, възхваляващ своето националистическо „монголо-татарско“ бласто“; „църковните текстове на отец Сергей <Булгаков> се оказаха толкова ненужни, колкото и марксистките текстове на другаря Сергей“... И тъй нататък в същия дух за Лосев, Флоренски, Шестов, Вернадски, Илин. „Изгни целият дисниленд на „Великата Руска Философия“. Има само едно изключение. „И кой остана, кой прескочи неумолимата и безжалостна месомелачка на литературната конкуренция? Оказва се, маргиналът и аутсайдерът Розанов.“

Да допуснем, че Галковски е прав – поне в частта за противопоставянето на Розанов на останалите руски философи и в твърдението за особени качества на философската му позиция. В какво апологетите на Розанов виждат тези особени качества? „Патосът на неговите текстове е в постоянната борба за външна и вътрешна свобода“; „У него за всеки цитат едва ли не винаги може да се намери съответстващ антицитат“; „Забележете учуденото състояние на този философстващ дребен буржоа... Точно от това учудване изпадаха глинениите колоси на „белибердяевци“²⁰, ненужни и неинтересни през XXI век“ и т.н.

Интересното е, че много от нещата, в които виждат своеобразието на Розанов като философ, по-рано или паралелно с тях откриват в света на Чехов: в мемоарите за него, в писмата и бележниците му, но най-често в персонажите на разказите и пиесите му.

Розанов – тоест типът руснак, възпел се в него, – неведнъж е ставал герой на Чехов (Вж.: Катаев 1996). Отделни подобни черти са припознава-

²⁰ Игра на думи: „белиберда“ – безсмислица, дивотия – и фамилията на философа Н. Бердяев. – Б. пр.

еми у героя от разказа *По пътя*: във всяка идея, която го обсеби тотално, да отиде докрай без каквито и да било компромиси. (Стигнал до извода, че в делбата между Бог и пола е виновен Христос, повежда атака срещу Христа и християнството. А после пак така спонтанно започва да следва Христовата идея.) Или подобно на героя от *Убийство* Яков Терехов, който се стреми да вярва различно – не тъй, както всички, и цял живот търси своя вяра, – Розанов през целия си живот се отдава на търсене на свой вътрешен, персонален Бог, неприличащ на други богове. Същото може да се каже и за много други руски философи. Чехов със своята гносеологическа трактовка на света, с основния си и постоянен герой – „ориентиращия се човек“ – предлага не нови идеи, а нови подходи за разглеждане на идеи и мнения. Независимо от репутацията си в професионалните философски кръгове, той става един от най-дълбоките тълкуватели на проблемите за достоверността на познанията за света, обосноваването на всякакви идеи, мнения, включително и на философски концепции.

Впрочем именно Розанов (а не Сергей Булгаков) пръв изтъкна философското начало в творчеството на Чехов („Та у Чехов има страшно много философия. <...> Чехов е мислител; той е лирик“ – пише Розанов на 21 юли 1904 г. в „Новое время“.)

През последните години, когато отношението на Чехов към философията и религията попада в центъра на вниманието на изследователите, неизменно се връщаме към знаменитата му бележка: „Между има Бог и няма Бог лежи цяло огромно поле, през което истинският мъдрец преминава с усилие...“ И тъкмо тук е важно по-точно да си представим какво разбира Чехов под „истински мъдрец“, същински философ.

Върху този цитат е основана в частност една от последните статии на А. П. Чудаков (Чудаков 1996) – стегнато, на места афористично изложение на възгледите на учения за света на Чехов. Анализирайки знаменитото изказване, Чудаков на ново равнище потвърждава откритите преди това от него характеристики на Чеховите принципи – адогматичност, инцидентност като основна особеност в изобразяване на предметния свят, правило за допълнителност в описанието – компоненти на Чеховата поетика.

„Чехов – пише той – в различни периоди от живота си е по-близо ту до едната, ту до другата полюсна позиция на полето. Но никога не е толкова близо, че да се отъждестви с нея или дори да се задържи на нея и да престане да бъде човек на полето.“ „Позицията извън и над – позицията и целите на вечното изкуство – Чехов е смятал за висши и подмяната им с каквито и да било други, от политически до религиозни, е смятал за пагубна – дори при Гогол и Толстой.“ Казано е по чудаковски ясно, формулирано е образно и недвусмислено. „Човек на полето“ – това лаконично и афористично определение на Чудаков за Чехов вече заслужено влезе в научно обращение, придоби статут на аксиома.

Тук можем, съгласявайки се с интерпретатора в най-важното и в цялост, само да последваме логиката на мисълта на самия Чехов, съдържаща се в неговите думи за полето и истинския мъдрец.

И преди всичко – още веднъж да се обърнем към въпроса за тъй наречения *релативизъм* и *агностицизъм* на мислителя Чехов – свойства, които сякаш пряко произтичат от фразата „Между има Бог и няма Бог...“. „Релативизмът на Чехов е безграничен“ – четем и в цитираната статия на А. П. Чудаков. Позицията „човек на полето“, смята той, може да бъде отъждествена с „брауново движение“.

Но възможно ли е „ситуацията човек на полето“ по отношение на Чехов да разбирате в същия смисъл, който се съдържа в стиховете на Пушкин:

*В поле бес нас водит, видно,
И кружит по сторонам*

*Бес ни води по полето, ясно,
и върти на вси страни.*

Не, движението на истинския мъдрец между двата известни полюса не е било „брауново движение“, хаотично и неуправляемо. Човекът на полето в Чеховия смисъл е имал вътрешен компас – сочещ не към *единствен* ориентир, а настроен за чувствително *различаване на правилната и грешната посока* при движение и дирене.

В повестта *Три години* четем: „Когато беше негова годеница, религиозността ѝ го трогваше, а сега тази условна определеност на възгледите и убежденията му се струваше преграда, от която не се виждаше същинската истина“. За какво става дума тук? „Същинската истина“ у Чехов е синоним на Бога и в този смисъл той, както и Достоевски, както и Толстой, от начало до край е съсредоточен върху проблема за „същинската истина“ (да се чете: Бог). Само че за разлика от тях той не приема намерените от човечеството отговори на проблема за Бог като правдоподобни.

„Никой не знае същинската истина.“ Съществуващите форми на религиозност са само „условна определеност“ на възгледи и убеждения и това е „преграда, от която не се вижда същинската истина“, тя трябва да се търси, да се търси упорито, насаме със собствената съвест.

Като се изтъква *неприсъедияването* на Чехов към нито един от условно определените полюси, не бива да се забравя, че за него са съществено важни (това той подчертава дебело):

„*правилната* постановка на въпросите“ (за разлика от неправилната),

„*същинската* истина“ (за разлика от безброй несъщински истини),

„*истинският* мъдрец“ (за разлика от руския човек, прикован към един от условните полюси),

„*истинските* философи“ (за разлика от лъжефилософите и „социолого-наркоманите“) и т.н., и т.н.

Нито за релативистите, нито за агностиците е характерна подобна убежденост в *съществуването на истината*. Същинската истина не я познава никой, но това не означава, че Чехов я смята за *фикция*; същинската истина е реалност, само че непознатата или погрешно определяна от онези, които претендират, че я познават.

В епохата на Чехов брауновото безпорядъчно блуждаене между полюсите са проповядали други:

*Неколебимой истине
Не верю я давно,
И все моря, все пристани
Люблю, люблю равно.
Хочу, чтоб всюду плавала
Свободная ладья,
И Господа, И Дьявола
Хочу прославить я...*

Валерий Брюсов

*В неоспорими истини
не вярвам вече аз
морета гледам, пристани
с една и съща страст.
Мечтая за заплавала
свободна лодка в тях,
и Господа, и Дявола
да славя, но без страх...*

Прев. Людмил Димитров

Ето го „безграничния релативизъм“, ето я хаотичността на плаването... Но спрямо Чехов, неизменно ориентиран към същинската истина, декадентският релативизъм или розановската всеядност е пълна противоположност.

Превод от руски: **Таня Атанасова**

ЛИТЕРАТУРА

Бърлин 2001: Исая Берлин. Ёж и лиса. Есе о взглядах Толстого на историю // *История свободы*. Россия. М., 2001.

Галковски 2006: Дмитрий Галковский. Счастливый Розанов. // *Литературная газета*, 2006, № 16.

Клеп 1992: Л. С. Клепп. Ричард Рорти, философ парадокса. // *Диалог – США*, 1992, № 50.

Рорти 1989: Richard Roarty. *Contingency, irony and solidarity*. Cambridge Univ. Press, 1989.

Катаев 1996: В. Б. Катаев. Чехов и Розанов. // *Чеховиана. Чехов и „Серебряный век“*. М., 1996.

Чудаков 1996: А. Чудаков „Между „есть Бог“ и „нет Бога“ лежит целое громадное поле...“. Чехов и вера. // *Новый мир*, 1996, № 9.